

Милана Љубичић
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

УДК: 343.97: 345.83:2.484.3
Прегледни рад
Примљен: 22. 12. 2014.

ВИКТИМИЗАЦИЈА И СИРОМАШТВО: О ЖРТВАМА И ЖРТВОВАНИМА У СРБИЈИ

Сажетак: У раду се бавимо теоријском анализом научној и јавној дискурса о виктимизацији на примјеру Србије. Анализа има два циља: преиспитати ојравданост и употребу концепција жртве дефинисане на традиционалан начин – у законским оквирима; и у односу на овај, понудити друштини поглед на виктимизацију. Процес постајања жртвом смо препознали као друштвени конструкт, настао као резултат преговора између (не)формалних друштвених структура: институција, медија, и публице – оних који стоје по страни, злочинца и жртве. У том процесу неке од жртава добијају статус ојравданих, док су друге жртвоване. Међу њима се ријетко праве паралеле. Тако, за разлику од ојравданих, чија виктимизација бива у јавности и политичким структурама повод за увођење казнене реформе, они жртвовани ријетко наилазе на емисију. Чак и онда када су виктимизоване конвенционалним криминалним, ове жртве немају моћ да мобилишу јавност на ласан пројекат и позива за промјену законске праксе. У крајњем скору, чини се да то коју од олоба ће жртва понети у великој мјери зависи од мјеста на друштвеној лествици.

Кључне ријечи: *виктимизација, социјална структура, жртва, жртвовани*

Увод

Вијест објављена у свим дневним новинама 2. октобра ове, 2014. године, да је четрнаестогодишња ученица И. П. пронађена убијена у напуштеној кући у Раковици, непосредни је повод за писање текста који је пред читаоцем. Овај, нажалост крајње несретни примјер, као и неколицина других – чини се по много чему сличних, илуструју важна и спорна питања у виктимологији - поддисциплини криминологије (види: Игњатовић, Симеуновић Патић, 2011). У овом раду ми смо се бавили неким од тих дилема, служећи се теоријском анализом научних и јавних дискурса о виктимизованима. Оваква анализа је требала да укаже на (не)ојравданост (и) у научним круговима уобичајене перцепције о томе ко су жртве, с једне стране. С друге, преиспитивање постојећих и увелико одомаћених дефиниција је оставило простор за увођење нових (види: Љубичић, 2013). Руководећи се премисом да је друштвена реалност прије конструкт, него објективно ствар, као и да су научне теорије ствар дискурзивног уобличавања свијета

(види: исто, 2013, Конструктивизам, 2007), понудили смо једну од могућих интерпретација процеса виктимизације, смјестивши је унутар друштвеног контекста савремене Србије.

Додајмо и то да је овакав је приступ, ако је судити по стручној литератури у нашој земљи, у правом смислу те ријечи пионирски (види: Николић Ристановић, 2012). Става смо да ово *ошварење враћа ка нејоизнајом*, има своје бројне предности и мане, и свакако - налаже опрезност при тумачењу уочених веза.

Кренимо редом.

Дефинисати жртву

Питање: *Ко су жртве?*, дуго времена у криминологији није третирано. Онда, када је коначно постављено, отворило је простор за настанак виктимологије. Њено је теоријско утемељење¹ наслеђено/преузето из криминологије. Тако данас у виктимологији можемо разликовати низ теоријских праваца (види: Дајгл (Daigle), 2014), које Маирс (Meirs, 1989, по: Волклејт (Walklate), 1990) згодно дјели на два: позитивну и критичку виктимологију.

Представници прве од њих, позитивне, конзервативне или административне виктимологије (Волклејт, 1990: 28) жртву су дефинисали у односу на правно одређен појам злочина. Тако Менделсон (по: Јанг Рифаи (Young Rifai), 1982) вели да виктимизација представља опозит злочину, а да је злочин искључиво онај чин који је дефинисан у легалним оквирима. Овом приступу је упућен низ замјерки: од тога да се заснива на идеологији окривљивања жртве (види: Фаландиз (Falandysz), 1982) до затварања очију пред процесима самоперцепције виктимизованог и (не)формалне реакције на процес виктимизације (Волклејт, 1990).

Позив критички оријентисаних виктимолога да се размишља другачије је уродило плодом. Конципиране су мање конвенционалне дефиниције виктимизације (види: Шнајдер (Schenider), 2001). *Бићни жртви* сада добија ново, шире значење. На примјер, Шнајдер (2001) цијени да жртве могу бити како људи, тако и организације или правни системи државе, уколико су подвргнути пријетњи, ако су повријеђени или уништени неким понашањем. Киркоф (Kirchhoff) (2010) иде корак даље и каже да су жртве они појединци и/или групе који су присиљени да излазе на крај са догађајима или особама који су усмјерени против њега и/или ње, док Квини (Quinney) виктимизацију види као политички чин. Он жртве дефинише одређујући се наспрам двију категорија злочина: конвенционалног, кривичним правом регулисаног, и неконвенционалног, невидљивог. Прву, званично препознату категорију злочина чине тзв. предаторски и лични криминал, чије су и

¹ Над којим и даље стоји знак питања стога што још увијек нису јасно дефинисани и операционализовани појмови којима оперише.

жртве и учиниоци из исте, подпривилеговане класе. Потоње Квини назива „опасним жртвама“, цијенећи да су у истој мјери као и они које су виктимизовали, одбачени од стране система. За разлику од овог, неконвенционални или злочини доминације и репресије остају ван фокуса традиционалне криминологије. Ријеч је о злочинима контроле које врши влада, а чије жртве остају скривене (Фаландиз, 1982). Јанг Рифаи (1982) стога предлаже да се под појмом жртве подразумијевају сви они који пате због неправде.

Неки критички криминолози (види: Игњатовић, 2010, Игњатовић, 2011) иду корак даље у критици одомаћене - правне дефиниције жртве. Да би описали процес постајања жртвом они уведу појам штете, и констатују да је природа виктимизације политичка. Аргумент за своју тезу проналазе у факту да читавим категоријама маргинализованих: проституткама, одбјеглим младима, просјацима, алкохоличарима, наркоманима, није дозвољено да буду жртве. На примјер, (даљој) виктимизацији младих бескућника који су честе мете сексуалних напада, доприноси полиција која у њима прије види прекршиоце закона него жртве (Волклејт, 1990). Као жртве по правилу нису препознати ни: затвореници који су повријеђени током бијега иза затвора, криминалци које су озледили њихове жртве, особље полиције или хитне помоћи које присуствује озбиљним сценама насиља, службеници суда који свакодневно слушају страшне приче жртава, тинејџерке - проститутке, мушкарци злостављачи вераблно агресивних партнерки или нпр. жене које су ухваћене у вршењу каквих дјела, на шта су биле приморане од стране свог доминантног партнера.

То у крајњем скору, значи да жртве нису исте. Неке од њих су *свечи*, а неки *џарије* (види: Рок (Rock), 2002). За разлику од парија, свечи су предмет симпатије, пажње, третирамо их као безгрешне, уважавамо и валидирамо њихову патњу, изузимамо од прогона, кажњавања и дајемо финансијску компензацију. Према овим оправданим или идеалним жртвама (Хебер (Heber), (2014: 411) које су урадиле све да би се заштитиле од ризика, и које испољавају тек умјерени бијес и потребу да се освете учиниоцу, окружење гаји сипматије. Вјероватније је тако да ће статус идеалне жртве добити силована бјелкиња, удата жена, која је била у кући током напада, јер има више *кредибилитијетта* у односу на остале, обојене, или жене које се не уклапају у слику традиционалне.

Конечно, у креирању ове улоге важно мјесто има и самоперцепција. Фатах (Fattahh) (2000) ову констатацију илуструје позивајући се Бутлијерову студију о холандским проституткама. Потоњи је аутор пронашао да однос између проститутке и њеног макроа може бити виђен из два угла. Споља посматрано проститутка је експлоатисана жртва, али се њена самоперцепција се не мора уклапати у ову слику. На примјер, показало се да неке од сексуалних радница проституцију виде као легитиман начин стицања прихода коју бира хиљаде њима сличних. То

упућује на закључак да је виктимизација не објективна реалност, већ прије лично и релационо искуство. Другим ријечима, ово искуство особа може негирати, чак и онда када у прилог његовом постојању говоре нормативни стандарди, специфична идеологија или правне дефиниције.

Из до сада написаног, оправдано је закључити да постоји низ одговора на питање: *Ко су жртве?* Ово *мноштво* дискурса од жртвама (од легалистичког до критичког), од којих један неријетко искључује или на главу окреће други, има предности и мане. Чини нас осјетљивим за могуће другачије виђење процеса виктимизације, али нас у исто вријеме органишава, недозвољавајући да на појавној равни операционализујемо појам жртве и на већем узорку истражимо ову појаву. Изузетак представљају емпиријске студије које су засноване на концепту тзв. административне виктимологије, које жртве препознају у легалним, формалним оквирима. То ипак не значи да емпијских истраживања чији је теоријски оквир другачији (читај: критичко виктимолошки или нпр. феминистички), мањка. Оно што недостаје, када је ријеч о потоњим студијама, јесте могућност компарације њихових налаза, понајприје стога што је појам жртве дефинисан на различит начин. Недоумице попут горе наведених прати и питање етиолошке димензије виктимизације, о чему ће бити ријечи у наредном одјелку.

Како неко постане жртва?

Или: о етиолошкој димензији виктимизације

Иако административна виктимологија доноси идеју да је злочин релативно риједак догађај који подједнако погађа све друштва слојеве (види: Волклејт, 1990), за један број виктимолога никад није била проблематична теза да су неки људи чешће изложени виктимизацији у односу на друге (види: Готфредсон (Gottfredson), 1981). Одговори на сљедећа питања: 1. *ко си ти* ? (ког пола, расне/етничке припадности, социоекономског статуса?), 2. *гдје* (у каквом сусједству, у каквој кући/стану?) *и како живиш?* (какав је твој “животни стил?”), требају помоћи да се препозна тзв. „популација у ризику (види: Гуди (Goodey) (2005). Ову популацију већим дијелом чини сиромашно градско становништво, мушког пола. Тако ризик да постанете жртва насиља расте уколико живите сами, или сте мигрант (поготово илегални), припадник мањине, или Афроамериканац. На примјер, налази *British Crime Survey* показују да је стопа виктимизације у тзв. растућим областима британских градова, које настањују успјешни млади професионалци, парови и самци, далеко нижа у односу на тзв. опадајућа подручја. Потоња настањују сиромашни, стари, незапослени и самохрани родитељи. Једном ријечју – припадници поткласе.

Објашњење за ову, више пута емпиријски утврђену чињеницу, нуде различите виктимолошке теорије. На примјер Готфредсон (1981) подвлачи да поста-

ти жртва није случајност, нити да је виктимизација подједнако распоређена у времену и простору. Њу објашњава модел *вријеме – њпросјор – особа*. То би значило да варијације у начину на које особа организује своје вријеме, дружећи се са одређеним људима на одређеним мјестима, одређује вјероватноћу да буде виктимизована каквим злочиним. Другачије казано, одговорност за виктимизацију носимо – сами, бирајући да боравимо на ризичним мјестима у ризично вријеме. Овакав ризични, *од - социјалне - њомоћи - зависни – живојни стил* којег карактерише: „... више криминала, већи број зависника од алкохола и наркотока, мање бракова, више нерадника, бескућника, злостављане дјеце, мање младих који ће се „извући“ (Мареј (Murray) 1994, по: Кук (Cook), 2006: 39), дијеле припадници подкласе. Имајући ово на уму, из угла конвенционалне виктимологије лако може бити објашњен како факт да су управо они чешће виктимизовани (од себи сличних), тако и приписана им одговорност да „производе“ (Кук, 2006: 39) низ социјалних проблема.

Ову линију аргументације на главу обрћу критички виктимолози. Они своје тезе развијају на следећим претпоставкама: 1. да је друштво састављено од низа међусобно супростављених група; 2. да је закон осмишљен тако да оснажује опстанак капиталистичке економске структуре; те да 3. друштвени проблеми какви су криминал, сиромаштво и виктимизација могу бити ријешени једино уколико се промјени социјални поредак. Своје тврдње и илуструју. Проналазе да стопа криминалита варира од једне до друге државе, а да су уочене разлике директна посљедица политичког и економског устројства тих друштава (види: Бен-Давид (Ben-David), 2000). Тако, на супрот Мареју који тврди да је бити припадник подкласе мање-више ствар избора, па један број незапослених бира да не ради, док остали активно трагају за послом, критички криминолози вјерују да је припадност подкласи структурално одређена. У крајњем скору то би значило да се сиромашни сусрећу са мноштвом депривација које негирају њихово право на социјалну једнакост и статус грађанина, што их чини вулнерабилнима не само на конвенционални, већ и неконвенционални злочин (види: Кук, 2006).

У прилог овој тези говори и чињеница да су у посљедњих шест деценија стопе криминалитета и виктимизације у сталном порасту. Овај тренд Јанг (Young) (1999) и Гарланд (Garland) (2001) објашњавају низом друштвеним (не)прилика. Подсјећају да се економска трансформација и посљедични пораст незапослености на глобалном нивоу, десила 80-тих и 90-тих година XX вијека. Уследила је поларизација друштвених актера које Јанг (1999) сасвим примјерено назива: *побједницима* и *губитницима*. И једнима и другима је наметнут нови идентитет. Побједницима се тако отвара дијапазон алтернативних свијетова – могућности, које су формиране на плурализму избора уз премису *све је*

могуће: бити непосредан (*радим и забављам се, радим и конзумирам*), хедониста и одбацити традицију. Па ипак, овај нови селф са собом носи и егзистенцијалну (висок ризик од губитка посла, и посљедичне улоге губитника) и онтолошку несигурност (ослањање на самог себе). Ту несигурност донекле ублажава есенцијалистичка стратегија (исто, 2007: 105): тврђење да су разлике међу људима суштинске, непромјењиве и вјечне. На тај начин се легитимизира како (под)привилегованост, супериорност и инфериорност, омогућава да за наше неуспјехе кривимо друге и коначно, да у њих пројектујемо неприхватљиве дијелове себе. Једном ријечју, то је стратегија која дијели људе: на побједнике и губитнике.

Ова подјела је и симболична и стварна. У њеном настанку важну улогу имају медији, који иницирају и амплификују страх од злочина. На примјер, иако слика о злочину ријетко одговара стварном стању ствари (Игњатовић, 2004), она чини да избјегавамо ризични простори и ризично вријеме, и/или искључујемо ризичне групе људи из јавног простора. Тако у њему не налазимо оне који живе неморално, у гријеху, од дроге, украдених добара и проституције, оне који не дијеле (индивидуалистичке) вриједности већине у друштву или им мањка зрелости и сензибилности. У крајњем скору, ови просторни санитарни кордони – баријере унутар градова, чине видљивом границу између побједника и губитника, отпадника који су препознати као подкласа.

С друге стране затворено друштво оштро санкционише злочин који, чини се у њему цвјета (види: Гарланд 2001). Тако нас Хебер (2014) подсећа на растућу казнену ретрибутивност како у савременој Шведској, тако и у већини западноевропских друштва, и додаје да је реторика овакве казнене политике заснована на дебатама о: пријетњи, (не)сигурности, органозованом криминалу и проактивном кажњавању оних који пријете (упитној) друштвеној стабилности. Практични успјех дебате *о бојазни*, којој недостаје, барем када је ријеч о неким земљама ЕУ емпиријска основа, може бити објашњен рађањем новог индивидуализма, у који је уткана несигурност. Тако би моћ да смјестимо неког у категорију „злочинац“ или „жртва“ могло афирмисати (позитивну) слику о нама самима – као узорним грађанима (Игњатовић, 2004).

С друге стране, нашој пажњи измиче један посебан вид насиља – оно структурално. Ријеч је о насиљу које не извршава појединац, већ је оно институционализовано, условљено друштвено-економским и нормативним оквиром који опрадава штету учињену појединцима (Мршевић, 2014).

Бројни су примјери структуралне виктимизације. Проналазимо је у старачким домовима, у затворима, у болницама, у центрима за социјални рад (Костић, 2010). *Одлучивање о, и контрола над* различитим сегментима живота корисника је у рукама особља – оних моћнијих, супериорнијих, који су увијек у

праву. Ово је насиље легитимно – прописано (не)формалним правилима, олакшано хијерархијском структуром, омогућено бирократским процедурама и делегираним ауторитетом. Такво, системско насиље се готово без изузетка спороводи над бескућницима, који будући лишени социјалне, и/или помоћи око становања и образовања, свој статус не могу промјенити (Кроул (Croall), 2007: 65)

Па ипак, структурално насиље над искљученим, невидљивим жртвама (исто, 2007: 66): просјацима, азилантима, уличарима или ментално обољелима, као такво не препознајемо. Овај вид насиља и у стручној и широкој јавности по правилу пролази незапажено. На примјер, чињеница да човјек који је убио мајку и покушао убити оца, вече прије убиства није добио тражену медицинску – психијатријску помоћ, не чини одговорнима оне који су му исту ускратили (ни нашег саговорника који је убиство извршио у стању неурачунљивости) (Љубичић, 2013). С друге стране, посљедице њиховог нечињења су очигледне: пале су најмање три жртве!

На овом мјесту морамо се сјетити дјевојчице чије је убиство непосредни мотив за писање овог текста. Ивана, убијена дјевојчица је нестала 29. јула 2014. Читамо да је тог дана: "... отишла од куће, наводно се упутила ка Канаревом брду у Београду и после тога је нико више није видео" (<http://www.alo.rs/vesti/aktuelno/otac-nestale-devojcice-nemam-vremena-da-je-trazim-kako-je-otisla-tako-ce-se-i-vratiti/64925>). За разлику од њене вршњакиње, чији су нестанак, а потом и смрт, само пар дана раније узбуркали нашу јавност, око Иване се нисмо много бринули. Можда због тога што се ова дјевојчица не уклапа у слику оправдане жртве. Са тринаест година има момка са којим је: "...непосредно пре нестанка прекинула везу "; "...лоша је и у школи, због оцена понављаће седми разред", а и раније је одлазила од куће. Ово није први пут да нестане на неколико недеља" (извор близак истрази, <http://www.alo.rs/vesti/aktuelno/otac-nestale-devojcice-nemam-vremena-da-je-trazim-kako-je-otisla-tako-ce-se-i-vratiti/64925>). Коначно, Иванов отац "гневно" констатује да више не може да се "бори са њом" и да мора да ради јер има: "...још троје деце које треба прехранити" (<http://www.alo.rs/vesti/aktuelno/otac-nestale-devojcice-nemam-vremena-da-je-trazim-kako-je-otisla-tako-ce-se-i-vratiti/64925>). Ова дјевојчица је, прије него што је њено полураспаднуто тијело пронађено у бари заједно са угуинулим животињама и смећем, у медијима представљена као проблематична, у блиској будућности за девијанткињу виђена дјевојка, из дисфункционалне, сиромашне породице. Свађа са сестром и раскид са момком, па слаб успјех у школи, не тако необични за Иванов узраст, постали су кључни докази

њене “неваљалштине”, за шта одговорност носе њени небрижни, сиромашни родитељи, ограниченог родитељског капацитета (*Blic*, 4. октобар 2014).

Тек након проналаска Иваниног тијела чули су се усамљени гласови, углавном бивших функционера надлежних служби, и оних, по правилу жељних медијске пажње, који су упућивали на одговорност друштвених институција: школе и службе социјалне заштите. Пропусти учињени и/или омогућени правилима ових установа које су требале заштитити дијете које спада у категорију вулнерабилних, ипак нису постали предмет озбиљне дебате (не)лаика. Чини се да је смрт ове дјевојчице и низ претходних виктимизација којима је била изложена, на које вјерујемо није људски бити слијеп, ипак остала – само вијест у новинама. Било би много очекивати да је зид порицања (Волџклејт, 1990) који је усљедио посљедица згражавања – над нама самима.

Ипак, неки случајеви институционалног насиља бивају као такви препознати у јавном, медијском дискурсу, што понекад резултира формалним позивом на преиспитивање одговорности. У Британији на примјер, посебна пажња се обраћа на заштиту вулнерабилне дјеце и младих људи. Кук (2006) тако наводи да се ова земља сусрела са преко 70 јавни истрага о дјеци која су по правилу злостављана на сличан начин: након мјесеци запостављања и тортуре била су убијена. Једна од првих јавних истрага, вођена 1947. поводом случаја Дениса О Нила (O'Neill), тринаестогодишњег дјечака је указала на низ пропуста надлежних служби чије је правовремено дјеловање могло спријечити овакву трагедију. Скоро су идентични закључци *Ламині исџраје* о смрти Виктприје Климби (Victorie Climbie), коју су убили тетка и њен момак. Готово педесет година након смрти Дениса О Нила, и претпостављамо – наука који су к знању требали примити за пропусте одговорни, пронађен је читав низ професионалних и бирократских грешака и пропуста у комуникацији и координацији служби надлежних за овај случај, укључујући и неадекватну супервизију од стране социјалног радника (види: Кук, 2006).

Под лупу јавности доспијевају и неки од случајева институционалног насиља над девијантима. На примјер, када је Захида Мубарека у *Young Offenders Centru* 2000. године ногом стола убио његов цимер – расиста, надлежни су позвани на одговорност, а медији су жртву приказали без каљања. Усљедио је низ истрага, чији резултати су објављени у *Inquiry Report* (Кит (Keith), 2006, по: Грир (Greer), 2007). Утврђено је да случај Захида Мубарека није усмањен: институционални расизам је довео до смртног исхода чак 180 штићеника. Ове су истраге, додајмо, имале и практичне импликације: посвећена је пажња *рујама у закону* које су дозвољавале институционално насиље, допуштајући и/или делегирајући особљу одговорност за доношење одлука коју су резултирале виктимизацијом (исто, 2007).

Ипак, на *криљење руја* у закону не гледају сви благонаклоно будући да се оне неријетко попуњавају на уштрб основних људских права и због интереса који су далеко од хуманистичких (види: Ристивојевић, 2013). Актери који чине могућим овакав пенални популизам су многобројни. То су: медији, (не)влади-не установе, запослени у правосудним институцијама, интересне групе (читај: политичари) и ми – публика (Игњатовић, 2004). Медији на примјер, најчешће бирају да нас упознају са бруталним злочинима, руководећи се економским интересима и принципом сензационализма. Државни органи контролишу, усмје-равају и моделују поруке о злочину и жртви, рачунајући свој интерес – одржа-вање *statusa quo*. Ми, публика, и то искључиво у случајевима када су жртве оправдане, гласно захтјевамо заштиту, док политичари, рачунајући на нас као на изборно тијело каналишу ове захтјеве будући да знају, како то лијепо при-мјећује Игњатовић (2013: 143), „...да уху грађанина заплашеног сензационали-стичким извештајима о тешким злочинима највише пријају захтеви за пооштра-вањем казног законодавства, изрицањем тежих казни и пооштравањем режи-ма у пенитенцијарним установама“. Коначно, пенални популизам може бити довољно снажан да регрутује масовну подршку за промјену или доношење но-вих регулатива, па чак и онда када се правничка струка таквом чему противи. Тако је, и поред противљења кривичара (види: Ристивојевић, 2013) у Скупштини Р. Србије изгласан *Закон о њосебним мерама за сиречавање вршења кри-вичних дела ѡројив ѡолне слободе ѡрема малолетним лицима* (види: http://www.netpatrola.rs/sr/legislativa.1.87.html#marijin_zakon), познатији као *Маријин закон*, којим су установљени механизми поновног кажњавања учини-оца ових кривичних дјела додатним обавезама који немају основ у систему кри-вичног права. Непосредни повод за доношење овог закона је било убиство Ма-рије Јовановић, осмогодишње дјевојчице коју је 2010. силовао, а онда и угушио комшија, раније осуђиван за сексуалне деликте према дјечи и малољетницима. Иницијативу за доношење закона је покренуо отац убијене дјевојчице, чије су настојање гле чуда – подржале: „...све српске политичке странке и највећи део јавности, те је у Скупштини донесен једногласно“ (http://sh.wikipedia.org/wiki/Marijin_zakon).

Слична врста друштвене *рејруиације* десила се и након убиства Тијане Ју-рић, 15-годишње ученице за којом је трагала читава Србија. Тако можемо про-читати да је више од 73 000 људи на друштвеној мрежи Фејсбук (Facebook) на страници *Смртна казна за убицу*, за само 14 сати подржало декаптацию њеног убице (<http://www.kurir-info.rs/crna-hronika/inicijativa-na-fejsbuku-vise-od-73000-ljudi-trazi-smrtnu-kaznu-za-ubicu-tijane-juric-clanak-1499393>). (Не)на-мјерно заборављајући да смртна казна није у сагласности са настојањем да Ср-бија у ближој будућности постане земља – чланица Европске Уније, која се

оваквом начину санкционисања противи, неки од политичара су иницијативу здушно подржали, док су остали тек стидљиво указивали на овај парадокс, у исто вријеме признајући грађанима да имају право на свој став. Коначно, са знајемо и да се преко друштвених мрежа прикупљају потписи за доношење *Тијаниног закона*, по којем би полиција требала кренути у потрагу за несталом дјецом не након 48 сати, већ одмах по њиховом нестанку.

Коначно, у прилог тези да грађани Србије подржавају пенални популизам говори и примјер забринутих и огорчених Нишлија који су 2014. јавно изразили свој протест и неповјерење према судској инстанци², захтјевајући „максималну казну за убицу (без права помиловања“ http://www.danas.rs/danasrs/hronika/protest-zbog-optuznice-za-ubistvo-studenta-u-nisu.3.html?news_id=284305) студента медицине, Вука Стојиљковића.³ На позив за окупљање упућен преко Фејсбук стране „Будимо Вукове очи и уши“ се одазвало „...више од 1 000 Нишлија, пријатеља свирепо убијеног младића, његових другара са факултета, професора, наставника и грађана“ (<http://www.telegraf.rs/vesti/955986-ubistvo-studenta-u-nisu-nije-svirepo-kaze-sud>).

Подсјетимо да су такве иницијативе изостале 2010. године када је нестало тринаестогодишњи дјечак Ђорђе А. из села Мијаиловца код Пожаревца. Далеко већу пажњу у медијима је добила његова мајка Марина А., које је осуђена за убиство сина, а потом ослобођена, и то због њене поновне удаје, исповијести коју је испричала у једној од телевизијских емисија, и одшете коју тражи од државе. Због чега смо остали ниједи у случају овог дјечака? Низ је могућих одговора, а судећи по критичким виктимолозима, наше ћутање може бити последица поражавајуће чињенице да социјални миље у којем је одрастао овој дјечак: сеоско поријекло, сиромаштво, алкохолизам оца, наизглед незаинтересована и за убиство оптужена мајка – вјероватно прељубница, Ђорђа не чини жртвом која може покренути промјене.

Коначно, јавна слика о убиству Иване, Марије, Тијане, Вука и Ђорђа, и домети такве презентације, осликавају и друштвени оквир виктимизације. Претпостављамо да је ријеч о друштву које постаје затворено, мада је мало непосредних података који би говорили у прилог овој тези. Ипак, они посредни: о економским

² Повод за окупљање је била, како наводе медији, судска квалификација убиства као обичног, а не тешког. Медији нису пропустили да нас упозоре да блажа квалификација наведеног дјела за собом вуче и блажу казну (од 5 до 15 година, а не као у случају тешког убиства од 10 до 40 година).

³ О Вуку са знајемо да је био добар, пун енергије, да је уписао три факултета, а медицину почео да студира јер му је отац умро услед болести (<http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:510544-Sudjenje-za-ubistvo-studenta-Okrivljeni-priznao-zlocin>), да је био добар студент, добар човек и да није правно испале (<http://mondo.rs/a662320/Info/Drustvo/Veliki-tihi-protest-zbog-ubistva-studenta-u-Nisu.html>).

(не)приликама, друштвеној (не)једнакости, стопи злочина и страху од истога, као и о пеналној ретринутивности, наводе на такав закључак. Економски показатељи: стопе сиромаштва и незапослености, те друштвене неједнакости, су мање-више сталном порасту од деведесетих година XX вијека (Табела 1.).

Табела 1. Стопе социјалне неједнакости, незапослености и сиромаштва, за период од 1991-2012. године

Године	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Джини индекс	32,74	32,83	32,98	33,43	29,67	29,43	28,18	28,67	29,65
Стопа незапослености	12,6	14	16,8	15,2	13,4	13,2	13,8	13,7	13,7	12,6	12,8	13,8	15,2	18,5	20,8	20,8	18,1	13,6	16,6	19,2	19,1	19,6
Стопа сиромаштва	24,6	..

Извор: <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>

Низак животни стандард већине грађана Србије у посљедњој декади XX вијека резултат је суноврата економских активности, што је условило пораст незапослености, и низа неекономских фактора: ратних дешавања, међународне изолације земље, наглог прилива прогнаника. Ни почетак двехиљадитих није обећавао, иако су економски показатељи нешто позитивнији. На примјер у истраживању сиромаштва у Србији рађеном 2002. године уочена је изузетно висока заступљеност тзв. скривене незапослености: 1/3 запослених је била на овакав начин радно ангажована (<http://www.prsp.sr.gov.yu>). Процјењено је да је око 800 000 људи у том тренутку живјело испод границе сиромаштва. Ријеч је о 10.6% становника, а само мала корекција критеријума за процјену линије сиромаштва удвостручава проценат сиромашних (http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/211704/strategija-za-smanjenje-siromastva-u-srbiji_cyr.pdf). Коначно, судећи по једином доступном податку који нуди Свјетска банка, стопа сиромаштва у Србији је до 2011. године – порасла (<http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>).

Да се закључити да има основа за тезу о некој врсти условне поларизације друштва: на оне крајње сиромашне, и припаднике елите, оне код којих такав ризик не постоји (види: Пешић, 2012). Између њих, нашао се велик број људи тзв. посредујући слој (види: Лазић, Пешић, 2013) код којих је сиромаштво извјестан животни изглед.

С друге стране, у јавној медијској сфери нуди се конзумеристички, и за велик број становника недостижни наратив, а ракорак између понуђеног и могућег и реална егзистенцијална угроженост, рађа анксиозност. Нашу сталну бригу за опстанак додатно амплификује и/или скреће на другу страну страх од злочина. Иако потоња бојазан није реално заснована, будући да је стопа криминалитета у две последње деценије мање-више стабилна, злочин бива строжије кажњаван (Игњатовић, 2013). На дјелу је казнени популизам (Ристивојевић, 2013): уместо друштвеним проблемима на која је тешко пронаћи рјешење у свијету неолибералног капитализма, српска политичка елита, као што то уосталом раде и њихове западноевропске колеге (види: Хебер, 2014), већ дужи низ година води рат против криминала (Игњатовић, 2004. <http://lat.rtrs.rs/vijesti/vijest.php?id=15698>, <http://www.sns.org.rs/lat/novosti/vesti/nikolic-rat-kriminalu-i-siromastvu>). Независно од струје којој припадају, они су сагласни и око идеје да су грађани угрожени криминалитетом и око начина на који их је потребно заштитити од овог *zla*. Ипак, ван њиховог фокуса остаје спектар виктимизација, од оних које се уклапају у дефиницију злочина као неправде, преко структуралног, па све до неких облика конвенционално препознатог насиља.

Додајмо – жртве ових видова криминалитета су најчешће сиромашни. О томе да ли им се приписује одговорност за властиту животну позицију, укључујући и низ виктимизација, можемо закључивати опет – само посредно. Иако аргументи на које се позивамо немају никакву научну валидност, подсјетићемо да се маргинализовани, на јавном простору присутни људи критикују питањем: *Za што не ради?* Чини се да је овај став наишао и на одобравање међу политичком елитом. Тако је сада овим потенцијално проблематичним, раду не склоним људима и званично наметнута посебна етика рада. Наглашава се да социјална помоћ, коју у Србији прима 267 000 људи, од којих 147 000 радно способних, није цепенрац и да ће потоњи морати да раде или се образују да би то право остварили (<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1728958/Vulin%3A+Socijalna+pomo%C4%87+nije+d%C5%BEeparac.html>). Констатује се да би ови људи требали држави вратити барем дио оног што су од *ње добили* (подвукла М. Љ.). Став министра за рад, запошљавање и социјалну политику, је судећи барем према коментарима на интерент порталима, наишао на прихватање међу грађанима (види: исто). Цијенимо одатле да има основа за закључак да је сиромашнима приписана не само одговорност за властиту положај, већ су им учитане и одређене радне навике тј. склоност да живе на рачун других. Виктимизације којима су претходно подвргнути – било да их посматрамо крајње широко, као неправде (у које спада и сиромаштво – кључни чинилац социјалне неједнакости), било да је ријеч о институционалном или конвенционалном насиљу, остају ван фокуса. Тако ланац виктимизација сиромашне, силоване, а потом и убијене

дјевојчице, нико није прекинуо. Слично се десило и са њеним вршњаком, Ђорђејем. Оваква друштвена небрига, како од стране надлежних институција, тако и од стране нас, обичних грађана, граничи са (малигним) егоизмом, карактеристичним за капиталистичка друштва, чије је појавне облике почетком двадесетог вијека препознао Бонгер (види: Игњатовић, 2011).

Умјесто закључка

Циљ ове теоријске анализе је био да преиспитамо оправданост употребе традиционалног концепта жртве дефинисане унутар оквира које нуди право. Одатле смо нашу анализу започели питањем: *Ко су жртве?* На ово питање пронашли смо читаву лезу међусобно несагласних одговора: од оних који су жртву дефинисали унутар правног оквира до оних који су о жртви говорили као о оштећеном. Сматрали смо стога да нам више јасноће у овом разматрању може донијети одгово на питање: *Како неко ђосџаје жртџва?* Но, и овдје нас је сачекало читаво мноштво концепата, коју су углавном сагласи само око друштвеног статуса жртве. На глобалној равни, то су сиромашни људи чија људска права у питање озбиљно доводи њихова вишеструка маргинализованост.

Одатле посебно чуди због чега се ови људи често позивају на одговорност због властите виктимизације? Жртве су постали, судећи по позитивистичким виктимолозима, живећи проблематичним зависничким животним стилем, којег сами бирају. Овакву аргументацију одбацују критички виктимолози. Сматрају да сиромаштво није самоскривљено, као уосталом ни криминал, виктимизација, социјална подјела и неједнакост, већ да долазе и хране се из ширих друштвених структура, моћи и субординације, затварања и контроле, као резултат друштвено економских кретања и консеквентних структуралних неједнакости. Тако неке од ових губитника структурално насиље, структурална дискриминација и социјални притисак учине жртвом, а неког криминалцем (Шнајдер, 2001).

Па и поред тога што је процес виктимизације социјално, економски и културолошки ситуиран, виктимизација социјално искључених се – не рачуна (Кроул, 2007). Наиме, они се не уклапају у концепт тзв. оправдане жртве. Да је виктимизација маргинализованих невидљива, нити довољно моћна да учини квалитативну промјену у односу на постојеће стање правних норми показују скорји примјери злочина који су потресли Србију. Ријеч је три силоване и убијене дјевојчице, једом убијеном студнету медицине и једном несталом дјечаку. Иако су злочини који су извршени над овом дјецом и једним младићем подједнако ужасавајући, они нису добили нити подједнаку медијску пажњу нити су резултирали ширим друштвеним иницијативама усмјереним ка мијењању закона.

Због чега је то тако? Чини се да су пресудну улогу имали творци јавних слика о овим злочинима – медији, који су мобилизирали јавност на дјелање. Јавно

мњење су сада довољно гласно чули политичари, који су – неподјељени, подржали иницијативе свог потенцијално гласачког тијела. Ипак, позивање на строжије казне није успјело након нестанка сиромашног дјечака и дјевојчице из тзв. проблем – породице. Умјесто тога, јавност је мотивисана јавним сликама презентованим кроз медије и подржаним од стране политичара и заинтересованих страна, тражила да се на одговорност позову – родитељи, у медијима описани као: сиромашни, незапослени, алкохолизму склони, сумњивог морала, социјално изоловани и без родитељских капацитета. Структурално насиље и/или инситуционално нечињење, којим су тако очито виктимизирани и Ивана и Ђорђе, се негира или тек стидљиво помиње. Због чега? Једно од могућих објашњења је да се ми – невиктимизовани својеврсним окривљивањем родитеља ове дјеце одричемо одговорности за властито (не)чињење: нпр. за одуство саосјећајности или свијести о социјалној неправди које су претходиле овим трагичним исходима. Пратећи линију аргументације критичких виктимолога, могли бисмо казати да би ово настојање требало да нам помогне да одбранимо властито надасве нестабилни идентитет, за чији губитак одговорност носимо сами. Коначно, у друштву препуном ризика пут од *Њобједника* до *Љубићника* је изненађујуће кратак и – безиоставно једносмјеран.

Одатле сматрамо да концепт о жртви и њеној одговорности за властиту виктимизацију, није више питање степена, већ квалитативне различитости. То, коју ћемо улогу додијелити којој жртви зависни од низа међусобно повезаних фактора: њених личних и породичних карактеристика, медија, политичара и заинтересованих грађана – крајњих конзумента јавне слике о виктимизованом. Степен у којем ови чиниоци имају удио у конструкцији улоге жртве су крајње варијабилни, и неријетко зависни од конкретних друштвених кретања у датом тренутку. На примјер, медији ће кроз своју призму пропустити биографске податке о виктимизованом, амплификујући и конструишући прелиминарну слику о жртви и злочину по принципу сензационализма. Овако срочене јавне слике имају различиту моћ да мобилишу јавно мњење. Неке од њих активност грађана усмјере искључиво ка давању мишљења о злочинцу и жртви, док друге резултирају потписивањем петиција и иницијатива. Потоњи вид ангажмана јавног мњења – потенцијалног бирачког тијела, нарочито уколико је омасовљен, потом каналишу политичари. Уједињени око идеје да „заштите грађане“ без обзира на политичке ставове, преузимају на себе бригу да кажњавају.

Они, чија виктимизација нема моћ да мобилише јавно мњење на акцију или другачије казано, они који се не уклапају у наратив о жртви – сиромашни, незапослени, дјеца из проблем – породица, ментално обољели, вишеструко маргинализовани, добијају другачије улоге. Њих видимо или као мање оправдане жртве, јер им животне шансе ионако нису (биле) обећавајуће, или их једноставно – за-

борављамо. Питамо се, не представља ли овакав наш поступак још једну у низу виктимизација (не)конвенционалним криминалитетом, којима су ови ријетко *преживјели*, изложени? Уколико је тако, вјерујемо да је ове људе сасвим оправдано дати улогу не жртве, јер она у њихов случају није оправдана, већ – жртвованог.

Оваква својеврсна неправда која тешко да се може исправити позивом да све жртве требају имати исти третман, нас је мотивисала да се придружимо позиву који нам упућују критички виктимолози да погледамо шта се дешава иза наших леђа (Кроул, 2007).

ЛИТЕРАТУРА

- Ben-David, D. (2000). *Victimology at the Transition From the 20th to the 21st Century*, World. USA: Society of Victimology Publishing Monchengladbach.
- Vučković, B. (2014). Veštače koliko je patila Tijana Jurić. *Blic* 4. 10. 2014: 10.
- Chambliss, J. W. (2009). Toward a political economy of crime. In: T. Newburn (ed.), *Key readings in criminology*, Routledge, London, New York: Taylor & Francis Group, pp. 258-261.
- Cook, D. (2006). *Criminal and Social Justice*. London, New Delhi: Sage Publication, Thousand Oaks.
- Croall, H. (2007). Social Class, Social Exclusion, Victims and Crime. In P. Davies, P. Francis, C. Greer (eds.), *Victimology*, Sage Publication, London, New Delhi, Singapore: Thousand Oaks pp. 78-109.
- Downes, D., Morgan, R. (2007). Overtaking on the Left: The Politics of Law and Order in the “Big Society”. In: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford: Oxford University Press, pp. 182-206.
- Falandysz, L. (1982). *Victimology in the Radical Perspective*. In: J. H. Schneider (ed.) *Victims in International Perspective*, Münster in Westfalen: Germany, 105-114.
- Fattah, A. E. (2000). Victimology: Past, Present and Future, *Criminologie* 33(1): 17-46.
- Fattah, A. E. (2010). The Evolution of a Young, Promising Discipline: Sixty Years of Victimology, a Retrospective and Prospective Look. In: G. S. Shoham, P. Knepper, M. Kett (eds.) *International Handbook of Victimology*, Boca Raton, London, New York: Taylor and Francis Group, pp. 43-95.
- Fisher, S. B., Lab, P. S. (2010). *Encyclopedia of Victimology*. London, New Delhi, Singapore: Sage Publication, Thousand Oaks.
- Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Goodley, J. (2005). *Victims and Victimology. Research, Policy and Practice*. UK: Pearson Education Limited.
- Gottfredson, R. M. (1981). On the etiology of criminal victimisation, *The Journal of Criminal Law and Criminology* 72(2): 714-728.
- Graland, D. (2001). *The Culture of Control*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Greer, C. (2007). News Media, Victims and Crime. In: P. Davies, P. Francis, C. Greer (eds.) *Victimology*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: Sage Publication, pp. 20-50.

- Heber, A. (2014). Good versus bad? Victims, offenders and victim-offenders in Swedish crime policy. *European Journal of Criminology*: 410-419.
- Ignjatović, Đ. (2004). Mitologija zločina. *Arhiv za pravne i društvene nauke* 1(2): 79-107.
- Ignjatović, Đ. (2010). *Teorije u kriminologiji*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ignjatović, Đ. (2011). *Kriminalologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ignjatović, Đ., Simeunović Patić, B. (2011). *Viktimologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ilić, Z., Maljković, M. (2014). „Nasilje nad nasilnicima“ kao element društvene reakcije na kriminalitet. U: D. Kolarić (ur.), *Nasilje u Srbiji: uzroci, posledice i društvene reakcije, Tom I*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, Fondacija Hans Fajdel, str. 234-246.
- Kirchhof, F. G. (2010). History and Theoretical Structure of Victimology. In: G. S. Shoham, P. Knepfer, M. Kett (eds.), *Interantional Handbook of Victimology*, Boca Raton, London, New York: Taylor & Francis Group, pp. 95-127.
- Konstantinović Vilić, S. (2008): Siromaštvo i socijalna isključenost kao faktori kriminaliteta i viktimizacije. *Socijalna misao* 4: 103-119.
- Kostić, M. (2010). Victimology: A Contemporary Theoretical Approach to Crime and its Victims. *Law and Politics* 8(1): 65-78.
- Lazić, M., Pešić, J. (2013). Društvene promene i promene vrednosti pripadnika osnovnih klasa u Srbiji. U: M. Lazić, S. Cvejić (prir.), *Promene osnovnih struktura društva Srbije u uslovima ubrzane transformacije*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, str. 281-307.
- Љубичић М., Драгишић Лабаш С. (2010). Страх од злочина – истраживање ставова студената. *Социолошки истраживања* 44(4): 615-638.
- Ljubičić, M. (2013). *Sociopatološki profili lica na liječenju i čuvanju u zatvorskoj psihijatrijskoj bolnici u Beogradu*. Doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Mršević, Z. (2014). Razumevanje nasilja: Lucifer među nama. U: D. Kolarić (prir.), *Nasilje u Srbiji. Uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije, Zbornik radova, Tom I*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, Fondacija „Hans Zajedl“, str. 368-381.
- Nikolić Ristanović, V. (2012). Razvoj viktimologije u Srbiji. *Temida* 2(15): 151-170.
- Пешић, Ј. (2012): Реконструкција приступа класног структурисања Младена Лазића, *Социолошки истраживања* XLVI(2): 269-294.
- Ristivojević, B. (2013). „Punitivni populizam“ srpskog zakonodavca. Kritička analiza tzv. Marijinog zakona. U: *Nova rešenja u kaznenom zakonodavstvu Srbije i njihova primena*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Intermex, str. 319-339.
- Rock, P. (2002). On Becoming a Victim. In: C. Hoyle, R. Young (eds.), *New Visions of Crime Victims*, Oxford: Centre for Criminological Research University of Oxford, pp. 1-23.
- Schneider, H. J. (2001). Victimological Developments in the World During the Past Three Decades (I): A Study of Comparative Victimology. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 45(4): 449-468.
- Konstruktivizam (2007). *Sociološki rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Walklate, S. (1990). Researching Victims of Crime: Critical Victimology. *Social Justice* 17(3): 25-42.
- Young, J. (1999): *The Exclusive Society. Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. USA: Sage Publication, Ltd.

- Young Rifai, M. A. (1982). Victimology: A Theoretical Framework. In: H. J. Schneider (ed.), *The Victims in International Perspective*, Berlin, New York: De Gruyter, pp. 65-79.
- http://sh.wikipedia.org/wiki/Marijin_zakon 12.12.2014.
- <http://www.kurir-info.rs/crna-hronika/inicijativa-na-fejsbuku-vise-od-73000-ljudi-trazi-smrtnu-kaznu-za-ubicu-tijane-juric-clanak-1499393> 16.12.2014.
- http://www.netpatrola.rs/sr/legislativa.1.87.html#marijin_zakon 13.12.2014. <http://www.alo.rs/vesti/hronika/konacno-dobijamo-marijin-zakon/> 12716 13.12. 2014.
- <http://www.republikasrpska.net/2014/08/07/inicijativa-na-fejsbuku-vise-od-120-000-ljudi-trazi-smrtnu-kaznu-za-ubicu-tijane-juric> 10.12.2104.
- http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/211704/strategija-za-smanjenje-siromastva-u-srbiji_cyr.pdf 20.12.2014.
- <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1728958/Vulin%3A+Socijalna+pomoc%3A+nije+d%C5%BEparac.html> 13.12.2014.
- <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx> 14.12.2014.
- <http://lat.rtrs.rs/vijesti/vijest.php?id=15698> 15.12.2014.
- <http://www.sns.org.rs/lat/novosti/vesti/nikolic-rat-kriminalu-i-siromastvu> 15.12.2014.
- <http://www.telegraf.rs/vesti/955986-ubistvo-studenta-u-nisu-nije-svirepo-kaze-sud> 02.01.2015.
- http://www.danas.rs/danasrs/hronika/protest_zbog_optuznice_za_ubistvo_studenta_u_nisu.3.html?news_id=284305 02.01.2015.
- <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:510544-Sudjenje-za-ubistvo-studenta-Okrivljeni-priznau-zlocin> 02.01.2015.
- <http://mondo.rs/a662320/Info/Drustvo/Veliki-tihi-protest-zbog-ubistva-studenta-u-Nisu.html> 02.01.2015.

Milana Ljubičić
Faculty of Philosophy
University in Belgrade

Summary

VICTIMISATION AND POVERTY: ABOUT VICTIMS AND VICTIMISED IN SERBIA

This paper is a theoretical analysis of the scientific and public discourse of victimization on the example of Serbia. The analysis has two objectives: to review the justification for the use of the concept of victim defined in the traditional way - within the legal framework; and in relation to this, to offer a different view on victimization. The process of becoming a victim is recognized as a social construct, created as a result of negotiations between the (non-) formal social structure: institutions, the media, and the audience - those who stand aside, criminals and victims. In the process, some of the victims are assigned a status of justified, while others are sacrificed. There are rarely true parallels between them. Thus, unlike justified, whose suffering is perceived by public and political structures as a cause for the introduction of penal populism, the sacrificed rarely encounter any empathy. Even when they are victimized by conventional crime, the victims do not have the power to mobilize the public in a loud protest and call for change in legal practice. In the final score, it seems that the role victims are assigned largely depend of their social scale position.

Keywords: victimization, social structure, the victim, sacrificed